

KÖRNYEZET ÉS SZABADSÁG

TÓTH I. JÁNOS

A környezet és a szabadság viszonya az utóbbi időben kurrens témává vált, miközben ezeknek a fogalmaknak a jelentése zavarba ejtően sokszínű. A tanulmány elsődleges célja, hogy e fogalmak jelentését és e fogalmakhoz kapcsolódó különböző beszédmódokat megvilágítsa.

1. A SZABADSÁG FOGALMÁRÓL

A szabadság az a szó, amelynek használatával a legtöbbet élnek és visszaélnék, jegyzi meg Friedrich Hayek. Az értelmező szótár szerint szabadság az az állapot, helyzet, amelyben valaki vagy valami szabad; s az szabad, aki kötöttségektől mentes.¹ A filozófiában a szabadságnak különböző vonatkozásai léteznek: determinizmus, szabad akarat, metafizika, politika.

(*Metafizikai szabadság*) A metafizikai értelemben vett szabadság egyik központi kérdése a szabad akarat és a determinizmus viszonya. A *szabad akarat* egyfajta kontroll, amely az emberi tetteket és az akaratokat irányítja. Feltételezzük, hogy az ember másként is tehetett volna, ha úgy döntött volna. Az akaratszabadságnak két szükséges előfeltétele létezik. Egyrészt az autonómia feltétel; eszerint az ember rendelkezik azzal a képességgel, hogy a tettei *rajta múljanak*; a tett, amelyet az alany végrehajt „a sajátja legyen”, amit „magától” hajt végre (*on his own*). Másrészt az alternatíva feltétel; eszerint alany *másként is cselekedhet, mint ahogy ténylegesen cselekszik*.

A determinizmus szerint minden esemény valamely törvénynek engedelmeskedik. A múlt és a természettörvények konjunkciójából pedig elkerülhetetlenül következik a világ jelenbeli és jövőbeli állapota. A deterministák szerint a szabad akarat fogalmának a fentebb említett két feltétele inkonzisztens. Az, hogy az alany „másként is cselekedhetett volna” és hogy „magától cselekedett” összeegyeztethetetlen. Azaz, ha akkor vagyok szabad, ha más-

¹ Szabad I.mn. 1. (másokra nem káros) tevékenységében, magatartásában (politikai) jogaiiban nem korlátozott. Szabad ember, szabad nép. 2. Aki nincs fogságban, le-tartóztatásban / Fogva nem tartott. 3. Vkhöz való kötöttségtől mentes. Független. 4. vkivel, vmvel: tetszés szerint rendelkezhet vele. 5. nem akadályozott, megengedett. Szabad akarat/ akaratszabadság: belső indítékból, nem kényszerből eredő/ állami irányítástól független. 7. Megkötöttségektől mentes, a szokásoktól független, kötet-len. 8. Kötelező elfoglaltsággal ki nem töltött idő(szak). (*Magyar Értelmező Kéziszótár*, Akadémiai Kiadó 1972/1992.)

ként is cselekedhettem volna, mint ahogy ténylegesen cselekedtem, és ha feltételezzük, hogy a világ szerkezetét tekintve olyan, hogy nem cselekedhettem volna másként, akkor nem is lehetek szabad.

A szabad akarat és a determinizmus vitájában két nagy tábor áll szemben egymással. Az egyik oldalon állnak a *kompatibilisták*; szerintük a determinizmus összeegyeztethető a szabad akarral. Megkülönböztethető a *gyenge kompatibilista* álláspont, amely szerint a determinizmus mellett is lehet szabad akarat; illetve az *erős kompatibilista* álláspont, amely szerint a determinizmus szükséges feltétele annak, hogy szabad akarral rendelkezünk. Azaz, ha a világ nem determinált, akkor a szabad akarat sem lehetséges. A másik oldalon állnak az *inkompatibilisták*; szerintük a szabad akarat nem egyeztethető össze a determinizmussal, szabad akarat csak indeterminisztikus világban lehetséges. Ezen állásponton belül szintén két irányzat különíthető el egymástól. A *szigorú determinista inkompatibilisták* szerint a világ determinisztikus, és ezért nem létezik szabad akarat; míg a *libertáriánusok* szerint létezik szabad akarat, s ebből következően, a determinizmus hamis.

E vitával kapcsolatban csak azt jegyzem meg, hogy a determinista álláspont a korábbi mechanikus világképből következik, míg a modern szaktudományok (kvantumfizika, káoszelmélet, nem-egyensúlyi termodinamika stb.) szerint a természet, s benne az ember alapvetően indeterminált. Persze ha nem kell számolnunk a világ s benne az ember determináltságával, akkor – összhangban a libertáriánus felfogással – a szabad akarat sokkal könnyebben értelmezhető fogalommal válik. A metafizikai értelemben vett libertáriánus álláspont a politikai szabadság szempontjából is kedvező előfeltevést jelent, hiszen képes magába foglalni az autonómia és az alternatíva feltételt.

(*Politikai szabadság*) A politikai szabadság fogalma szorosan összekapcsolódik az állampolgári és emberi jogok körével. A demokratikus társadalom és állam nem korlátozza polgárainak politikai szabadságát. Ezek közül néhány: a gyülekezés szabadsága, az egyesülés szabadsága, az oktatás szabadsága, mozgásszabadság, szabad sajtó, szabad vallásgyakorlás, gondolati szabadság, véleményszabadság, szólásszabadság, szexuális szabadság, a tudományos és a művészi élet szabadságának joga. Liberális szabadságértelmezés szerint az államnak és a társadalomnak nem szabad beleavatkozniuk egyének döntéseibe, amíg azok nem korlátoznak mást a saját szabadságaiban.

A *szabadságról* című munkájában J. S. Mill különbséget tesz az elsődlegesen önmagunkra és az elsődlegesen másokra vonatkozó cselekedetek között. Az előbbiek esetében az ember teljes mértékben szabad, míg az utóbbiak esetében az egyén szabadságának a határa mások szabadságánál húzódik meg és csak ebben az esetben szükséges az emberi szabadság korlátozása. Mindezt egy neves környezetetikus, Sylvan a következőképpen fogalmazta meg: „A nyugati világ liberális filozófiája úgy tartja, hogy bárki megteheti azt, amit óhajt feltéve (1) hogy nem árt (harm) másoknak (others) és (2)

valószínűleg nem árt magának helyrehozhatatlan módon.² Tehát egy viselkedés erkölcsi szempontból az (1)-es pont szerint csak akkor korlátozható, ha az egyértelműen árt másoknak: gyakran előfordul, hogy nem értünk egyet mások viselkedésével, de a kérdés nem ez, hanem az, hogy viselkedésük árt-e nekünk. Ez az erkölcsileg nem elítélhető, tehát engedélyezhető viselkedés körét még inkább kiszélesíti.

Felmerül a kérdés, hogy hogyan kell értelmezni a 'mások' fogalmát. A jelenleg uralkodó értelmezés 'mások' fogalma alatt döntően az „itt és a most” élő konkrét embereket, vagyis az adott közösség tagjait érti. Viszont a modern technika használatának eredményeképpen, ahogy arra Hans Jonas is rámutatott, egyre inkább felmerül a tőlünk térben (pl. a harmadik világ lakossága) és időben (jövő generációk) távol élő „mások” károsításának a problémája.³ Ha a 'mások' fogalmába beleértjük a jelenleg létező egész emberiséget, illetve a jövő generációnak tagjait is, akkor egy jelentős lépést teszünk az antropocentrikus környezetfilozófia felé. Elvileg tehát a liberalizmusnak van olyan értelmezése, amely összhangba hozható a mérsékelt (antropocentrikus) környezetfilozófia szemléletével. Ugyanakkor, ha a 'mások' fogalmába beleértjük a természeti létezőket is, akkor a radikális (nem-antropocentrikus) környezetfilozófia platformjára kerülünk. Sajnos a közfelfogás ma még az antropocentrikus környezetfilozófia értelmezéssel is alapvetően szemben áll, hiszen a 'mások' fogalma alatt döntően csak az adott közösség éppen most élő tagjait értik. (Sőt az üzletemberek érdeklődése leszűkül a tényleges fogyasztókra, míg a politikusoké a választókra.)

Míg a J.S. Mill nevével fémjelzett klasszikus liberális felfogás a hangsúlyt 'mások' érdekeinek és szabadságának a védelmére helyezi, addig az Adam Smith nevéhez köthető gazdasági liberalizmus, s azon belül a láthatatlan kéz koncepciója egyértelműen arra szólítja fel a szereplőket, hogy mindenki csak a saját hasznát keresse, mivel feltételezi, hogy a verseny és a piac „láthatatlan keze” végül is elvezet a közjóhoz. Az elmúlt időszakban a gazdasági liberalizmus, (vagyis a neoliberalizmus) nemcsak egyre befolyásosabbá, hanem egyre doktrínerebbé is válva azt hangsúlyozza, hogy az egyén maximum csak önmagáért, a saját érdekeinek az érvényesítéséért a felelős, vagyis tagadja a cselekvő másokkal szembeni felelősségét. Ez a felfogás nagyon emlékeztet a természeti állapotra, ahol bárki bármit megtehet, amit képes megtenni, vagyis egy olyan hobbesi értelemben vett anarchikus állapotra, amelyet ép-

² Sylvan (Routley), Richard: *Is There a Need for a New, an Environmental, Ethic?* Proceedings of the XV World Congress of Philosophy, N.1. Varna, Bulgária, 1973. 205-210. o. Reprinted: M. E. Zimmermann 1993. 12-21. o.

³ Jonas *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age* University of Chicago Press, Chicago, & London 1984.

pen a társadalmiság hiánya jellemez. „A természeti jog amit az irodalomban általában, *jus naturalénak* neveznek, mindenki számára azt a szabadságot jelenti, hogy önnön erejét saját akarata szerint lényének, vagyis életének megoltalmazására használhatja, s következőképpen mindent megtehet, amit e cél érdekében saját megítélése és értelme szerint a legelőnyösebbnek tart.”⁴

Isaiah Berlin különbséget tett a negatív („szabadság valamitől”, azaz „*freedom from*”) és a pozitív („szabadság valamire”, azaz „*freedom to*”) között.⁵ A szabadság negatív vagy formális értelmezése azt hangsúlyozza, hogy a cselekvő „kötöttségektől mentesen választhat a lehetséges alternatívák között”. E felfogás szerint szabadságunk abban áll, hogy tevékenységünket ne korlátozzák akadályok. Minél több lehetőségünk van arra, hogy tevékenységünket akadálytalanul folytathassuk, annál szabadabbak vagyunk. Minél kevesebb lehetőségünk van erre, annál kevésbé vagyunk szabadok. Ugyanakkor ebben az értelmezésben a szabadság egyaránt lehetőséget ad az individuális vagy kollektív értelemben vett jó és rossz kimenetel megvalósítására.

Ezzel szemben a szabadság tartalmi értelmezése a jó alternatíva választásának a lehetségesességét és szükségszerűségét hangsúlyozza. Ez az értelmezés háttérbe szorítja a választás elemét. A szükségszerűségnek különböző okai lehetnek. Fakadhat egyrészt az alany determináltságából, de fakadhat abból is, hogy az alany felismeri, hogy melyik alternatíva tekinthető – individuális vagy kollektív értelemben – jónak. Ezt látjuk olyan dialektikus gondolkodók esetében, mint Hegel vagy Marx, ahol a szabadság fogalma a szükségszerűséggel (a szükségszerűen felismert jó kimenetel választásával és megvalósításával) kapcsolódik össze. Az egyetlen és kizárólagos megoldás igénye mélyen gyökerezdik emberi igényekben. S ezért a szabadságot és a lehetőséget hajlamosak vagyunk helyettesíteni a szükségszerűséggel és a biztonsággal.⁶

Világos, hogy a szabadság formális és tartalmi értelmezése jelentősen különbözik egymástól. A formális értelmezés a választás szabadságát hangsúlyozza, ami implicit értelemben magába hordja azt is, hogy az alany saját maga vagy a közösség szempontjából rossz döntést is hozhat. Ezzel szemben a tartalmi értelmezés a szükségszerűséget, illetve a jó kimenetel választását hangsúlyozza. Úgy tűnik, hogy a köznapi értelmezés ragaszkodik a szabadság formális és a tartalmi értelmezésének az előnyeikhez, miközben ezek az előnyök nem szükségszerűen járnak együtt.

⁴ Thomas Hobbes: *Leviatán*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1999. I. kötet, 14. fejezet, 171. o.

⁵ Berlin, Isaiah: *Four Essays on Liberty*, Oxford University Press. 1969.

⁶ Dénes Iván Zoltán: *Változatok a személyes és a politikai szabadság viszonyára*. In. *Beszélő* 2007. március, 12. Évfolyam, 3. szám.

2. KÖRNYEZET FOGALMÁRÓL

A zöld gondolkodásban mind a mai napig vitatott, hogy az 'ökológiai' vagy a 'környezeti válság' kifejezés a helyesebb és hogy általában inkább az ökológia vagy a környezet fogalmát célszerű használni. Kezdetben inkább az 'ökológia' fogalmát használták, ami tetten érhető olyan kifejezésekben mint ökofilozófia, ökofeminizmus, mélyökológia, humánökológia stb. Az 'ökológia' fogalmát 1869-ben Ernst Haeckel német botanikus alkotta meg az *oikosz* (ház, élőhely, lakhely, környezet) és a *logosz* (tudomány) görög szavakból. Így az 'ökológia' szó jelentése: 'természet háztartása', 'környezettan'. Haeckel az ökológiát még az egyes élőlények és élettelen környezetük közti kölcsönös kapcsolatok vizsgálatának tekintette. Később világossá vált, hogy az élőlény környezetében a legfontosabb külső tényező a többi élőlény. Tehát ma már az ökológia, ökoszisztéma tartalmazza azt a jelentéstartalmat is, hogy egy adott organikus egység a környezetében található – más ökológiai igényű – élőlényekkel alkot egy egységes rendszert. S az ökológiai válság ennek az interakciós egységnek a felbomlása. Ugyanakkor az ökológia fogalmának központba helyezése két súlyos problémát is felvetett. Egyrészt az ökológia egy jól meghatározott diszciplína, amelynek célja a természetes (szubhumán) egységek viszonyának vizsgálata, s így nem feladata az ember-természet reláció elemzése. Másrészt számos olyan a témába tartozó problémát ismerünk (pl. UV-B sugárzás, savas eső, erőforrások kimerülése), amelyek nem tekinthetők ökológiai jellegűeknek. Ezért a figyelem egyre inkább a 'környezet' fogalma felé fordult.

Általában a környezet jelenti a valamit vagy valakit (egy tetszőleges rendszert) „*körülvevő (természeti) tárgyak, összességét*”.⁷ Ez a meghatározás is mutatja, hogy nincs általában környezet, hanem mindig valakinek vagy valaminek (rendszernek, alanynak) van környezete. Vagyis a környezet egy relációs kategória, amelynek pontos jelentéstartományát mindig a rendszer határozza meg. Az emberiség környezete a bioszféra; vagyis a Föld kőzetburkának, vízburkának, levegőburkának azon része, ahol van élet és biológiai folyamatok mennek végbe.

A rendszer és környezet viszonya alapvetően különbözik egymástól a statikus-mechanikus és a dinamikus-disszipatív rendszerek esetében, amit a legegyszerűbben a kő és a tűz egyszerű analógiáján keresztül lehet bemutatni. A kő fizikai szempontból egy szilárd halmazállapotú, statikus vagy konzervatív rendszer, amelynek létezéséhez nincs szükség a környezetével folytatott kölcsönhatásra. Sőt a kő fennmaradása annál inkább biztos, minél inkább izolált a környezetétől, mivel a külső anyag és energia-hatások elpusztíthatják a rendszert. A kő semmilyen vonatkozásban nem áll a környezeté-

⁷ Magyar Értelmező Szótár, Akadémia Kiadó 1992, >környezet<

vel. Legfeljebb arról lehet beszélni, hogy a kő egy meghatározott környezetben létezik, éppen ott van. „*A kőnek nincs világa*”, bármilyen értelmezést is adjunk a 'világ' fogalmának. A követ tehát joggal tekinthetjük a környezetétől függetlenül létező, attól izolálható dolog vagy tárgy jellegű entitásnak.

A tűz sajátosságai ezzel éppen ellentétesek. Nem véletlen, hogy Hérakleitosz óta a folyamatokban és viszonylatokban gondolkodók visszatérő példája. A tűz a környezetével folytatott anyagcserében létezik, s ha ez az áramlat megszakad, akkor a láng szükségszerűen kialszik. Elkülönülése a környezetétől csak viszonylagos, a folytonos anyagcsere miatt nem lehet éles határt húzni köztük. A disszipatív struktúra szükségszerűen „emésztí” a környezetét (CO₂ felhalmozódás, O₂ szint csökkenés), amelynek túlterhelése vagy kimerülése visszahat magára a kérdéses struktúrára és annak megszűnését eredményezi. (Gondoljunk egy üvegburával letakart gyertyaláng ellobbanására.) A tűz meghatározott viszonyban áll a környezetével, nem egyszerűen a környezetében van, hanem a környezetéből létezik. Ezért súlyos hiba a tüzet és általában a tűz-típusú rendszereket a környezetüktől izolálható dolognak tekinteni, azokat „eldolgoztatni”.

A kő tudománya a mechanika, a tűzé a nem-egyensúlyi termodinamika. E két természettudomány világképe, beleértve a környezet szerepéről alkotott felfogásukat is, alapvetően különbözik egymástól. Az élet természettudományos szempontból inkább a „tűz-típusú” rendszerekkel áll távoli rokonságban, s nem a „kő-típusú” rendszerekkel. Mégis, eszmetörténeti okok miatt úgy alakult, hogy általában a tudományos gondolkodás, és így az életről és az emberről való gondolkodás alapjául és mintájául is a „kő tudománya”, a mechanika szolgált. Ezért a mechanika szemléletére épülő modernitás alapvetően téves felfogást alakított ki az életről, az emberről és az olyan problémákról, mint például az élőnek (és az embernek) a környezethez való viszonya, ahogy arra Prigogine is rámutatott.⁸

Minden organikus egységnek az önfenntartó és reprodukciós törekvéseivel összhangban szükségképpen hasznosítani kell a környezetét, s ebből adódóan valamilyen mértékben uralnia is kell a környezetét. Az organikus egységek a környezetükkel kapcsolatban elvileg két hibát követhetnek el: *ahul vagy túlhasznosítják azt*. Az első esetben az organikus egységnek a közvetlen fennmaradása, míg a második esetben hosszútávú fennmaradása válik kétségesse. Ugyanakkor a második hiba a természetben viszonylag ritkán következik be, hiszen ezt hatékonyan ellensúlyozza az ökoszisztéma. A természetes (szubhuman) organikus egységek általában nem képesek túlzott uralomra szert tenni a környezetük felett, mert ezt más organikus egységek korlá-

⁸ Prigogine, I. – Stengers, I: *Az új szövetség. A tudomány metamorfózisa*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995.

tozzák. A természetben (is) létezik a korlátok és fékek természetes rendszere, ami a dinamikus jellegű ökológiai egyensúly formájában realizálódik. (Egy növényevő állat túlszaporodása szükségszerűen maga után vonja az ehető növények (a táplálék) csökkenését, illetve a ragadozók elszaporodását, ami két oldalról is korlátozza a kérdéses növényevő állat populációját.)

Ma már tudjuk, hogy az egyes élőlények, illetve fajok környezetében a legfontosabb külső tényező a többi élőlény és faj. (Egy növényevő állat, populáció vagy faj életfeltételeit megszabó legfontosabb külső tényező egyrészt a számára ehető növények, másrészt az őt megenni akaró ragadozók. S ezen – ökológiai szempontból egyenrangú – organikus egységek közötti interakció vezet el a biológiai vagy ökológiai egyensúlyhoz.) Ugyanakkor maga a 'környezet' fogalma egyáltalán nem utal erre az interaktív viszonyra, hanem ehelyett a „magasabb rendű” rendszer és az alacsonyabb rendű környezet közötti hierarchikus relációt sugall.

Az embert, és különösen a modern embert azonban már egyetlen természeti erő sem képes korlátozni és megfékezni, azaz a modern embernek a környezetre vonatkozó hasznosítási törekvéseit egyetlen természeti vagyis szubhúmán organikus egység sem tudja ellensúlyozni. A modern ipari társadalmak teljesen *antiökológikus* társadalmakká válnak. A természet és a természeti entitások elvesztették *szakralitásukat* és ezzel párhuzamosan egyszerűen a *tulajdon tárgyává* váltak, amivel a tulajdonos bármit megtehet. A természeti korlátok visszaszorítása (vagyis a természet túlhasznosítása és kizsákmányolása) vált a nyugati civilizáció egyik központi sajátosságává, amelyet számos jelentős szerző (Descartes, Fichte, Marx) is megfogalmazott. Így az ember-környezet viszony logikusan vezetett azaz az ember túlzott hatalmához, illetve a környezet kizsákmányolásához. A környezet kizsákmányolása és túlhasznosítása azonban negatív módon hat vissza az emberi közösségek hosszútávú fennmaradására.

Tehát az ember-környezet viszonyáról kétféleképp is gondolkodhatunk. Egyrészt, mint a magasabb rendű és aktív fél (az ember) valamint az alacsonyabb rendű és passzív fél (a környezet) hierarchikus viszonyáról, ahogy az következik például a kartéziánus filozófiából. Másrészt pedig mint egy organikus egészről, amely – legalábbis ökológiai szempontból – egyenrangú entitásokból áll: termelőkből (pl. zöld növények), fogyasztókból (pl. állatok, emberek) és lebontókból (pl. gombákból és baktériumokból).

3. EMPIRIKUS KITEKINTÉS

A modern embernek a természeti környezete feletti túlzott hatalma jól demonstrálható az ökológiai lábnyom fogalmával, amelyet elsőként William Rees és Mathis Wackernagel fogalmazott meg.⁹ Az emberiség egy főre jutó átlagos ökológiai lábnyoma 2,7 globális hektár, míg egyenlő elosztást feltételezve csak 2,1 gha áll rendelkezésre. Azaz az emberiség durván 30%-kal meghaladja a Föld biokapacitását.¹⁰ Ha minden ember úgy élne, ahogy az amerikaiak, akiknek az ökológiai lábnyoma fejenként 9,6 globális hektár, akkor a föld kb. 1 milliárd embert tudna eltartani. Ha minden ember úgy élne, ahogy a bangladesiek, akiknek az ökológiai lábnyoma fejenként kb. 0,6 globális hektár, akkor a föld hozzávetőleg 14 milliárd embert tudna eltartani. Living Planet Report (2008) szerint az emberiség ökológiai lábnyoma körülbelül az 1980-as évek közepén érte el a rendelkezésre álló kapacitást. A jelenlegi tendenciák mellett 2030-ra már 3 Földre lenne szükségünk. A túllövés (*overshoot*) nem folytatódhat tovább, szükségszerű, hogy az emberiség környezeti terhelése összhangba kerüljön a Föld biokapacitásával. A kérdés csak az, hogy ezt a *korlátozást* az emberiség önként és *szervezetten* teszi meg vagy a természet a maga *brutális* módján.

A jövőre vonatkozó előrejelzésekben éles különbség tapasztalható a modernnek és a környezetvédők (zöldek) között. A *modernnek* szerint a növekedés a jövőben is ugyanúgy fog folytatódni, ahogy az elmúlt 300 évben. S ha bekövetkeznek válságok és visszaesések azok mindig csak átmeneti jellegűek lesznek. Ezzel szemben a *zöldek* szerint a növekedés elérte a fizikai határait, s a jövő a csökkenésről fog szólni. Ez szerencsés esetben egy szervezett csökkenés lesz, míg a rosszabb scenárió szerint a fosszilis energiahordozókra épülő ipari civilizáció a 21. század közepére összeomlik.

A kortárs régészet mára már számos olyan kultúrát feltárt, pl. Maya civilizáció (600 és 800 között), Húsvét szigetek (400-1600 között), Anasztázi indián kultúra (900-1200 között), amely túlterhelte és elpusztította a környezetét, ami aztán a kérdéses közösség összeomlásához vezetett. Tehát a környezet túlterhelése kezdetektől fogva jellemez bizonyos közösségeket és kultúrákat. Ezekkel a regionális összeomlásokkal szemben azonban most a globalizálódó nyugatias jellegű kultúra és civilizáció egyetemes összeomlására fenyeget. ¹¹

⁹ Wackernagel, M. – Rees, W. E.: *Ökológiai lábnyomunk*, Föld Napja Alapítvány, Budapest, 2001.

¹⁰ *Living Planet Report 2008*. 27. o.

http://assets.panda.org/downloads/living_planet_report_2008.pdf

¹¹ Jared Diamond: *Összeomlás*, Typotex Kiadó, Budapest, 2007.

Tehát az emberiségnek – fizikai paramétereiben: népesség, GDP, fogyasztás – korlátoznia kell magát. A gazdag Északnak (nyugati világnak) elsősorban a *fogyasztását* kell korlátoznia, míg a szegény Délnek elsősorban *népesedését* kell korlátoznia. Hogyan viszonyul a korlátozás a szabadság kérdéséhez?

4. SZABADSÁG ÉS KÖTELESSÉG

Egy interaktív helyzetben az egyik oldal korlátozása, vagyis kötelezettségeinek a növekedése általában együtt jár másik oldal jogainak, lehetőségeinek és szabadságának a növekedésével. Vagyis ugyanazt a történetet el lehet mondani azok szempontjából, akiknek nőtték a kötelezettségei, és ezzel párhuzamosan csökkentek a jogai, lehetőségei és általában a szabadsága illetve fordítva. Például a nők emancipációját el lehet mondani a férfiak szempontjából, akik e folyamat során számos jogot és privilégiumot elvesztettek, és el lehet mondani a nők szempontjából, akik viszont számos lehetőséget, jogot és szabadságot nyertek. A modernitás a jogok nyelvét preferálja, azaz a változást, azok szempontjából mondja el, akiknek a lehetőségei, jogai, szabadsága növekszik.

Az ember-környezet relációban azonban ez az út nehezebben járható, hiszen az antropocentrikus nézőpont legalábbis nehézzé teszi, hogy az emberiség önkorlátozását, mint a nem-emberi világ szabadságának a kiszélesedéseként interpretáljuk. Ezért kezdetben az ember kötelességeit hangsúlyozó beszédmód volt az uralkodó. Korlátozni kell a vegyszerek rovar-irtószerek (DDT) felhasználást, írja *Rachel Carson A néma tavasz* című könyvében. *Paul Elrich* szerint korlátozni kell a népesedést (népesség-robbanást). *Dennis Meadows* szerint általában (demográfiai, gazdasági, katonai stb.) növekedést kell korlátozni.¹² *Garrett Hardin* (1968) arra hívta fel a figyelmet, hogy nem működik a láthatatlan kéz, azaz korlátozni kell az emberek önértékét. „Elkerülhetetlenül a pusztulásba rohan mindenki, miközben a saját célját követi egy olyan társadalomban, amely hisz a közlegelők szabadságában.”¹³

Tehát a környezetvédők által javasolt korlátozások kezdetben a következő területekre irányultak: DDT és általában a rovarirtó szerek használata, emberiség szaporodása, az emberi fogyasztás és szennyezés, a halászat, a tulajdo-

¹² Donella Meadows – Jorgen Randers – Dennis Meadows: *A növekedés határai harminc év múltán*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2005.

¹³ Garrett Hardin: A közlegelő tragédiája. In. Lányi András (ed): *Természet és Szabadság*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 225-226. o.

nosnak a föld (és általában a természet) használata, az üvegházhatású gázok kibocsátása az önérték. S persze a sor hosszan folytatható.

Később azonban a 'kötelesség beszédmod' mellett megjelent és felerősödött 'jogi beszédmod' is. A jogi beszédmod a szegények, a jövő generációk, a fajok, ökoszisztémák és szubhumán egyedek szempontjából értelmezi a történetet és azt hangsúlyozza, hogy a felsorolt entitásoknak a jogát és szabadságát biztosítani kell.

Fontos különbség, hogy az antropocentrikus megközelítés olyan periférikus helyzetű humán csoportok szempontjait hangsúlyozza, mint a harmadik világ lakossága, általában a szegények vagy éppen a jövő generációk tagjai. Mindezek ellenére ez a megközelítés összhangban van a többi hátrányos helyzetű csoport (rabszolgák, nők, feketék stb.) felszabadítási és emancipációs mozgalmával, vagyis az antropocentrikus környezetfilozófia szemlélet elvileg összhangba hozható az emberjogi szempontokat hangsúlyozó liberalizmussal.

Ezzel szemben az ökocentrikus megközelítés a környezetünkben található természeti entitásoknak (állatok, fák, fajok, ökoszisztémák stb.) a fennmaradáshoz és esetleg a jó élethez való jogait hangsúlyozza. Az ökocentrikus környezetfilozófia szemlélete teljes mértékben idegen a nyugati világ antropocentrikus gondolkodásától.